

עמידה בעשרת הדיברות: אבן בוחן להנהגה קהילתית בסוגיה מורכבת

אלי שיינפלד

רב קהילת נווה הגבעה, גבעת זאב

- א. הקדמה
- ב. מקור המנהגים השונים
- ג. שני סוגי פתרונות והיחס לפתרונות אלה
- ד. פתרון יצירתי ומעלתו
- ה. השלכת המסקנה להקשרים אחרים
- ו. סיכום

א. הקדמה

תפילת הציבור מהווה פסיפס אנושי מיוחד – קיבוץ עשרה אנשים לפחות השופכים לבם לפני אביהם שבשמים. סך האנשים יוצר משהו מיוחד כאשר ה"יחד" איננו קיבוץ של פרט ועוד פרט ועוד, אלא חיבור היוצר השראת שכינה מיוחדת שאינה מתקיימת במצבים אחרים, כדברי הכתוב "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב, לב)¹.

כיצד תפילה זו מתבצעת? על אף הגוונים השונים, הדעות והמחשבות האישיות, הרי שבבית הכנסת עומדים כולם יחד, והתפילה המשותפת – אחת היא. אמנם הכוונות פרטיות, אבל הנוסח הוא אחד, והמנגינה הנשמעת – אחת אף היא. זה הסוד המיוחד שיש בתפילה, זה גם

1 כך דרשה הגמרא במסכת ברכות (כא ע"ב): "אמר רב אדא בר אבהו מנין שאין יחיד אומר קדושה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל – כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה".

הקסם שבה. בתוככי הלב הכמיהה היא אישית, בו בזמן שהחיבור הכללי החיצוני הוא אחד. מתוך הבנה זו חשוב שהמתפללים יכבדו את מנהגי המקום ולא יפרשו מן הציבור.

לדוגמה, גם מי שנוהג כמנהג הגר"א שגם בתפילת שחרית בנפילת אפיים יישען המתפלל על יד שמאלו, על אף שיש בזרועו תפילין (בניגוד לפסק השולחן ערוך שכמותו רוח המנהג המקובל ברוב קהילות ישראל שבתפילת שחרית לא ליפול על יד שמאל אלא על יד ימין), הרי שעליו לכבד את מנהג המקום ולא לפרוש מן הציבור, לכן יטה על יד שמאל או לכל הפחות לא יראה עצמו כמטה על יד ימינו.

תיאור נפלא בהקשר זה מופיע בדברי הרב פיינשטיין (אגרות משה או"ח ח"ה סי' כ) המתאר שהוא עצמו נמנע מלהראות את מנהגו האישי על מנת שלא ייראה כאילו הוא פורש ממנהג המקום, וכך הם דבריו:

ומה שראו אותי בנפילת אפיים ששתי ידי הם כמו כרוכות זה בזה, ומנחות על השולחן שעליהו אני נופל, הנה אני משנה מהכרעת הרמ"א, דבשחרית שלבוש בתפילין ביד שמאלו יטה ראשו על צד ימין, ובמנחה שאין אנו נוהגין להניח תפילין, על שמאלו, בסימן קל"א סעיף א'. אבל כיוון שאיכא אלו שנוטין גם בשחרית על צד שמאל, כהמחבר, משום שכן היה נוהג הגר"א, ואין חוששין אף כשהקהל עושין כהרמ"א, לכן אני נופל כששתי ידי כרוכות, שלא ניכר כל כך לאיזה צד אני נוטה. ואין בזה משנה ממנהג ביהכ"נ הנוהגים כרמ"א, כיוון שניכר בעצם למי שמעיין היטב.

כיצד ראוי להתנהל כאשר אין מנהג מקובל בבית הכנסת, או אדרבה, כאשר יש מנהגים נהוגים סותרים בו־זמנית? כיצד יש להתייחס למציאות זאת?

במאמר זה נבחן מקרה אחד של מנהגים סותרים ונסה להעלות ממנו עיקרון הלכתי והנהגתי בעל השלכות רוחניות חשובות.

הסוגיה שבה נתמקד היא המנהג לעמוד או שלא לעמוד בעשרת הדיברות; לשני המנהגים מקור וטעם. בקהילות רבות נוצרה מציאות מורכבת שבקריאת עשרת הדיברות מתפללי בית הכנסת נחלקים - חלקם יושבים, חלקם עומדים וחלקם מתבוננים אנה ואנה כאובדי עצות,

מתלבטים בינם לבין עצמם מה נכון לעשות (ועד שיכריעו מסתיימת לה הקריאה...). המשקיף מהצד תמה - האם כך נכון שיהיה, ותעשה תורתנו כביכול כשתי תורות?
מאמר זה יבחן סוגיה הלכתית זו ומסקנתו תאיר את הדרך גם במקומות נוספים.

ב. מקור המנהגים השונים

מפורסמת תשובתו של הרמב"ם על האיסור לעמוד בעשרת הדיברות, וכך הם דבריו (שו"ת סי' רסג):

אשר הנהיג הרב הנפטר לישב, הוא הראוי, וראיותיו ראיות נכונות לפי דיני אנשי העיון, ואין להוסיף עליהן. וכך היה ראוי לעשות בכל מקום שמנהגם לעמוד, צריך למנעם, בגלל מה שמגיע בזה מן ההפסד באמונה ומה שמדמים שיש בתורה מדרגות... וזה רע עד מאד. ומן הראוי לסתום כל הפתחים שמביאים לזאת האמונה הרעה... וכבר ביארו, שאין הפרש בין המכחיש התורה כולה או מכחיש פסוק אחד ואומר משה מפי עצמו אמרו. והיה מן המינים מי שהאמין, שאין מן השמים אלא עשרת הדיברות ושאר התורה משה מפי עצמו אמרו, ולכן ביטלו קריאתן בכל יום. ואסור בשום פנים לעשות בתורה מקצתה מעולה ממקצתה. ומה שטען החכם האחר, שבגדאד ומקצת הערים עושות זאת, אין זה ראיה בשום פנים, לפי שאם נמצא אנשים חולים, לא נחליא הבריא מאנשיהם, כדי שיהיו שווים, אלא נשתדל לנתח כל חולה שנוכל.

אם נעמוד בפסוקים אלה ולא באחרים, טוען הרמב"ם, ייראה הדבר כאילו אנחנו מקנים חשיבות רבה יותר לחלק זה שבתורה על פני משנהו, וזה סותר את ההנחה היסודית שכל פסוקי התורה הם דברי אלוקים חיים עם עומק אין-סופי נסתר מעינינו. לכן עלינו להישאר יושבים במקומנו בעשרת הדיברות, כמו בשאר פסוקי התורה. העדפת פסוקים אלה על האחרים אליבא דרמב"ם היא חולי שאין לקבלו בשום פנים ואופן.
לעומת הרמב"ם, יש פוסקים אחרים הסוברים שעמידה בעשרת הדיברות מבטאת את היחס המיוחד שיש לנו לנתינת התורה ושעמידה

זו משחזרת במעט את אותו מעמד אלוקי פלאי. כך כותב הרב משאש, אשר מזכיר את המנהג העתיק שנהגו במרוקו ואף את עומק משמעותו:

והנה האמת מנהג עתיק יומין במרוקו והיו מקפידים על זה לעמוד בזמן שהש"ץ אומר, ובזה היתה חרדה גדולה בבית הכנסת ואין שוחח ואין מדבר, ושורש דבר זה, ממה שהיה בשנה הראשונה של קבלת התורה שהיו קולות וברקים וכתוב "וירא כל העם וינעו ויעמדו מרחוק".²

נוכל לסכם ולומר כי שני המנהגים מקורם בהררי קודש. לכל מנהג יש את ההיגיון הפנימי שלו, ולכל מנהג העיקרון הרוחני המנחה אותו, ואכן במהלך הדורות ברחבי קהילות ישראל תפסו להם שני המנהגים מקום של כבוד, ולא בכדי.

ג. שני סוגי פתרונות והיחס לפתרונות אלה

מה עושים אפוא כאשר באותה קהילה יש היושבים בעשרת הדיברות מתוך עיקרון הלכתי, כדברי הרמב"ם בתשובותיו, ויש העומדים מתוך מחשבה עקרונית גם כן? על פי רוב נראה כי ישנן שתי אפשרויות של הכרעה: או שכל אחד ימשיך במנהגו, או שתהיה הכרעה קהילתית כאחד המנהגים. שתי ההכרעות הללו אינן פשוטות, כפי שנבאר.

כאשר באותה קהילה יש מנהגים שונים בו-זמנית, הלכידות הקהילתית נפגעת וה"יחד" נחלש. זאת ועוד, בעיה נוספת קיימת בהנצחת מצב מורכב זה, שהרי מי שיישאר לשבת, נראה בעיני ההמון כמזלזל חלילה בחשיבות מעמד עשרת הדיברות, בו בזמן שמי שעומד בעשרת הדיברות נראה בעיני אחרים כנותן חשיבות ועדיפות לפסוקים מסוימים על פני פסוקים אחרים, ומינייה ומיניה תצא תקלה לציבור הרחב.³

2 על חוסר הצורך לחשוש לתרעומת המינים, אותו חשש שבגללו אסר הרמב"ם לעמוד, ראה: החיד"א, שו"ת טוב עין סי' יא; רבי שמואל אבוב, מרבני איטליה לפני כ-300 שנה, שו"ת דבר שמואל סי' רעו; ציץ אליעזר חלק יז סי' כו.

3 הזלזול שיכול לנבוע מאי-עמידה מובא גם בדברי הרב עובדיה הראיה (שו"ת ישכיל עבדי ח"ב או"ח סי' א) המביא את דברי החיד"א כי במקום שנהגו כולם לקום, לא יכול אחד האנשים לשבת מטעמים שעמו: "הרי זה דומה למ"ש הגאון חיד"א ז"ל...

אולם גם הכרעה קהילתית כאחד המנהגים אינה פשוטה. כאשר לכל מנהג ומנהג יש מקור וטעם מבוססים, ויתור על מנהגים כמוהו כוויתור על הופעה רוחנית הנצרכת לדורות; שבעים פנים לתורה ורבים הם המנהגים השונים והמגוונים, ומילואם מעשיר מאוד את הציבור הרחב. נדגים את חשיבות שמירת המנהגים השונים באמצעות דיון מפורסם בעניין זה. לדעת הרב עובדיה יוסף, יש לבטל מנהגים שאינם כדעת מרן הבית יוסף, שהוא מרא דאתרא בארץ ישראל. לדוגמה, בהלכות הדלקת נרות שבת כותב הרב עובדיה בשו"ת יביע אומר (ח"ה או"ח סי' מג):

באמת שיתכן מאד שגם מאלה הגאונים האשכנזים המקיימים מנהג הרמ"א, היינו דוקא בעירם ושער מקומם, שעליהם לנהוג כמרי דאתרא דידהו, לא כן לאלה האשכנזיות הבאות להתיישב בארץ ישראל, אתרא דהרמב"ם ומרן, כיון שקבלו כאן הוראותיהם, י"ל שחייבות הנשים לעזוב מנהגן, ולהמנע מלברך על מ"ע שהז"ג, כיון שלדעת רבותינו שבא"י מרי דאתרא הו"ל ברכה לבטלה, וכן היה מקדמת דנא מנהג הנשים תושבי הארץ...

נגד שיטתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף בעניין ביטול המנהגים, יצאו רבים חוצץ. הרב משאש, לדוגמה, כותב בספרו מגן שמש (ילקוט שמש כ, צג) דברים ברורים:

בכל אותם דברים שיש בהם מנהג מבורר שכך נהגו בני עדה מסוימת, גם אם אינו כדעת השולחן ערוך, אין להם לשנות ממנהג אבותיהם. מכיוון שההנהגה לפסוק לפי מרן היא לפי המנהג, אם יש מנהג מבורר אחר הרי שיש ללכת לפיו.

החולקים על הרב עובדיה יוסף טוענים כי יש ללכת אחר המנהגים השונים, ואיבודם יהווה הפסד לכלל האומה; המנהג מבטא כיוון רוחני של קהילות ועדות, ויש לשומרו על הצד הטוב ביותר.

דבמקום נהגו לקום כולם ביו"ד הדברות. נראה שחייבים הכל לעמוד ואין לשום א' לישאר יושב. דגם שאינו מן הדין לקום, עתה שנהגו כל הקהל בזה נעשה חיוב על הכל. ואם לאו ח"ו בעיני ההמון נראה כמזולזל עכ"ל.

ד. פתרון יצירתי ומעלתו

מציאות מורכבת אפוא ניצבת בפתחנו. מחד גיסא, אם נכונים דברינו והמנהגים משקפים פסיפס רוחני מגוון הרי שעלינו לשמרם ולא לבטלם; מאידך גיסא, לכידות קהילתית - גם היא ערך חשוב ומרכזי, ולא נכון שבאותה קהילה ינהגו ב־זמנית מנהגים הפוכים זה לצד זה. מה אפוא ראוי לעשות?

נראה שראוי לתור ולמצוא מרחב הנהגתי רחב אשר מביא לידי ביטוי הלכה למעשה את שני המנהגים השונים גם יחד כפי מידת האפשר, ונבאר. ראינו לעיל כי עמידה בעשרת הדיברות מעצימה את חוויית מעמד קבלת התורה, אלא שתיתכן טעות שאנשים ייחסו לפסוקי עשרת הדיברות חשיבות רבה יותר מלשאר פסוקי התורה. אם תימצא הדרך שאנשים יעמדו בפסוקי קריאת התורה ולמרות עמידתם לא יצא לעז על הפסוקים האחרים, הרי שהעיקרון שמנחה את שני המנהגים השונים יבוא לידי ביטוי על הצד הטוב ביותר, ומינה ומינה יתקלס עילאה. האם יש דרך כזאת בנמצא?
הרב משה שטרנבוך בספרו "תשובות והנהגות" (או"ח סי' קמד) מציע דרך ייחודית שבה יבואו לידי ביטוי המנהגים השונים, וכך הם דבריו:

שאלה: נהגו כל ישראל לעמוד בעת קריאת עשרת הדיברות ובסידור בית יעקב מביא המנהג ומסיק שאין ליחיד לשנות מהמנהג. ואני תמה למה לנו לחלוק על הרמב"ם שאוסר בתשובותיו סימן מ"ו?

תשובה: דברי הרמב"ם הם נפלאים ואין לזוז מממנו רק יש עצה לעניות דעתי לצאת לכולי עלמא. כשם שבקריאת שמע אם יושב אסור לעמוד לקריאת שמע דווקא, גם כאן ראוי לעמוד קצת קודם עשרת הדיברות ולא ממש לעשרת הדיברות שלא יהא מוכח שעומד רק לעשרת הדיברות ושרי לכולי עלמא, וכן בקריאת שמע שרי אם עומד קצת לפני קריאת שמע ונכון לדקדק בעשרת הדיברות לעשות כן.⁴

4 הרב משה שטרנבוך - ראב"ד של העדה החרדית בירושלים ובעבר ראב"ד ביוהנסבורג. הנהגה דומה הנהיג הרב רא"ם הכהן, מראשי ישיבת עתניאל. דברים דומים כתב הרב יעקב אפשטיין, מחוקרי מכון התורה והארץ, בספרו "חבל נחלתו" סי' י. גם הרב עובדיה יוסף, על אף שמצדד בביטול המנהג לעמוד, סובר שאם

אם הציבור הרחב יעמוד פסוקים אחדים לפני קריאת עשרת הדיברות, יהיה מוכח ונראה לעין כול כי אין פסוקי עשרת הדיברות חשובים יותר משאר הפסוקים, ובכך נרוויח את שתי המטרות, וכך, כדברי הרב שטרנבוך, 'לצאת לכולי עלמא'.

גם בקהילתנו "נווה הגבעה" שבגבעת זאב הנהגנו שבעת קריאת פסוקי התורה הגבאי מכריז שכולם כאחד עומדים מזמן שהעולה מברך על התורה ועד סיום קריאת פרשיית עשרת הדיברות. כך כולנו גם מעצימים את מעמד עשרת הדיברות וגם לא נותנים מעמד מיוחד דווקא לפסוקים אלה, ובכך מסירים תרעומת חיצונית אפשרית.

ה. השלכת המסקנה להקשרים אחרים

תרתי דסתרי היא מסקנת ההגיון הצר. שני היסודות מתנגדים זל"ז, מתלכדים יחד ומביאים לידי הפרייה, ומכל שכן בעולם הרוחני.⁵

פעמים רבות המחלוקות השונות מעלות בנו תחושה של רתיעה, וממילא אף נטיית לב להימנע מהן. הרב קוק מציע כי המחלוקות הן למעשה הזדמנות להצמחת משהו גדול יותר הכולל בתוכו את שתי הדעות גם יחד, מבלי שיהיה נכון להכריע דווקא כאחד הצדדים. נכונים דבריו הן במחלוקות בענייני אמונות ודעות הן בסוגיות הלכתיות.

דוגמה לכך ראינו לעיל בעניין המחלוקת לגבי עמידה בעשרת הדיברות. נקיטת צד אחד של בעלי המחלוקת תבוא על חשבון עיקרון אחר שלא יבוא לידי ביטוי, מה שלא יקרה כאשר ישולבו שני צדדי המחלוקת גם יחד. ניתן להצביע על דוגמאות נוספות היכולות להיפתר בדרך מיוחדת זאת.

לדוגמה, אם יש מחלוקת בקהילה בעניין ישיבה מעורבת של גברים ונשים בזמן סעודה שלישית בבית הכנסת, שיש המעדיפים ישיבה נפרדת

הקהל עומד, עדיף שיקדים ויעמוד מראשית קריאת התורה (שו"ת יחוה דעת ח'ו סי' ח).

5 הרב קוק, "הניר", קובץ ספרתי, ירושלים תרס"ט, עמ' 47. להרחבה עיין בספרו אדר היקר עמ' יג, ובסידור עולת ראי"ה בביאורו את מימרת חז"ל "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם".

מפאת הצניעות ומפאת השירה המעורבת של גברים ונשים, ויש המעדיפים לשבת במעורב יחד עם בני משפחתם,⁶ אפשר להציע שהישיבה בזמן האוכל תהיה לפי משפחות ובזמן השירה יתקבצו הגברים למעגל פנימי ושם ישירו את שירי השבת. כך גם ישבו עם המשפחות וגם לא יהיה ערבוב שירה בין גברים לנשים, וכן על זו הדרך.

1. סיכום

במאמר זה בחנו מציאות שבה אנשי הקהילה נוהגים מנהגים שונים ואף סותרים. בחנו את מנהג עמידת הקהל בעת קריאת עשרת הדיברות. ראינו כי הכרעה לצד אחד על ידי ביטול המנהג אינה פשוטה מפני שמחיר הכרעה זו הוא ביטול מנהג שיסודו בהררי קודש. ראינו כי הנצחת המציאות שבה חברי הקהילה נוהגים אחרת זה מזה, בעייתית גם מהיבט האחידות הקהילתית וגם מכך שנראה שאלו ואלו מזלזלים במנהג האחר. היכולת למצוא דרך שבה יבואו לידי ביטוי המנהגים השונים גם יחד, במקומות שאפשר, היא עקרונית לא רק לגבי סוגיית העמידה בעשרת הדיברות אלא גם לגבי סוגיות הלכתיות ורוחניות במישורים שונים, והיו הדברים הללו בבחינת קריאת כיוון כללית, "ואידך זיל גמור".

6 אין מגמת מאמר זה להרחיב או לנקוט דעה בסוגיות אלה של ישיבה מעורבת בסעודות הקהילה וכדומה, אלא רק העלאת כיוון מחשבה כללי לפתרון בעת מחלוקת.